

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi Dergisi

Cilt XIII, Sayı: 1-2

Mart - Haziran 1955

TÜRKÇE İLE MOĞOLCA ARASINDAKİ İLGİLER

• Doç. Dr. Ahmet TEMİR

İçindekiler:	Sayfa
Giriş	1
I. Türkçe ile moğolcada şekil ve anlam bakımından aynı olan sözler	7
II. Türkçe ile moğolca arasındaki fonetik münasebetler	8
III. Fonetik hususiyetleri tetkik edilmeden yalnız zikredilmekle geçilen başka müşterek sözler.....	11
IV. Türkçeden veya türkçe yolu ile moğolcaya geçen türkçe, sanskritçe veya çince Budizm ıstılahları	13
V. Türkçe ile moğolca arasındaki morfolojik benzeyişler	14
VI. Manâ deęişmeleri	18
VII. Eski türkçe sözlerin okunuşunda moğolcadan istifade	18
VIII. Tabu meselesi	19
IX. Türkçe ile moğolcanın mukayesesi ve tarihi münasebetler	19
X. Türkçe ile moğolcanın sintaks bakımından mukayesesi	20
Bibliyografya ve kısaltmalar	23

GİRİŞ

Türklerin dünya üzerinde geniş mıntakalara yayılmaları neticesinde, Türk dili de, kendisi ile menşe bakımından yakınlığı olan (yahut olduğu tahmin edilen) veya olmayan birçok dillerle temasa gelmiştir. Bu temas neticesinde Türkçe ile başka diller arasında karşılıklı tesirler vuku bulmuş ve türkçe bu dillerden birçok yabancı unsurlar aldığı gibi, onlara da kendisinden birçok şeyler vermiştir.

AHMET TEMİR

Türklerin, "Türk" ismi altında tarih sahnesine çıktıkları sıralarda, başlıca Çinlilerle, bugünkü Moğol, Mançu ve Tunguzların cedleriyle ve batıda Fin-Ugorlarla temas halinde buldukları malûmdur. Daha sonraları batı ve güney batıya yayılan Türkler, Hind, İran ve Bizans dünyası ile tanışmışlar ve İslâmiyetten sonra da bilhassa Arap ve İran muhiti ile sıkı bir surette münasebet kurmuşlardır.

İslâmiyet, Türklüğün içtimaî bünyesinde oldukça büyük değişikliklere sebep olduğu gibi Türk dili de bundan müteessir olmuş ve arapça ile farsçadan birçok söz ve formlar almıştır. Fakat bu yabancı unsurlar türkçenin asıl bünyesini değiştirememiş ve onların çoğu da, icabettiği zaman atılabilecek ilâve bir unsur halinde yaşayıp gelmiştir. Türk filolojisi bakımından arapça ile farsça çok büyük ehemmiyeti haiz olmakla beraber, Türkolojide lingüistik bakımından bu iki dilin ehemmiyeti pek cüzûdîdir; onlar bu sahada ancak yardımcı bir rol oynarlar. Çünkü bu dillerle türkçe arasında ne söz itibariyle, (karşılıklı tesir neticesinde birinden diğerine geçen sözler müstesna), ne şekil ne de sintaks cihetinden bir benzeyiş mevcut değildir. Türkçe ile çince, sanskritçe ve slav ile başka Hind-Avrupa dilleri arasında da durum böyledir, bu diller de aynı şekilde türkçeye yabancıdır.

Fakat Fin-Ugor, Moğol, Mançu (Tunguz), Kore ve Japon(?) dillerine gelince vaziyet değişir. Bu dillerin bâzılarıyla türkçe arasında, birtakım önemli noktalarda oldukça çok müşahebet mevcuttur. Bu diller arasındaki benzeyişleri gören bâzı Avrupalı bilginler, daha onları ayrı ayrı derin bir surette araştırmadan, geçen asırlarda onların menşei ve akrabalığı hakkında birtakım nazariyeler kurmuşlar ve bu dilleri "Ural-Altay" ve "Altay" adları altında toplamışlardır¹.

Türkoloji ve Moğolistik sahasında bu asrın başından beri büyük bir ilerleme görülmekle beraber, Altay dilleri ailesine ait meselelere henüz çözülmüş nazariyle bakılamaz². Türk, Moğol ve Mançu dilleri için ilk menşe olabilecek bir Altay dilinin tesbiti şöyle dursun, henüz bu üç dilin ayrı ayrı en eski şekillerini dahi bilemiyoruz. Bu sahada yürütülen fikirler de şimdilik nazarî olarak kalmağa mahkûmdur. Meselâ, N. Poppe bir makalesinde³ şu mütalâayı yürütmektedir: "Türk halklarının kâh birleşip kâh dağılması neticesinde, Türk lehçeleri de daimî surette birbiriyle kay-

¹ Bu konu ile ilgili eserlerin başlıcaları: Abel-Remusat, *Recherches sur les langues Tartares, ou memoires sur differents points de la grammaire et de la litterature des Mandschous, des Mongols, des Ouigours et des Tibetains*, Paris 1820; Castren, *De affixis personalibus linguarum altaicarum 1850*, W. Schott, *Versuch über die Tatarischen Sprachen*, Berlin 1836; J. Grunzel, *Entwurf einer vergleichenden Grammatik der altaischen Sprachen nebst einem vergleichenden Wörterbuch*, Leipzig 1895; O. Donner, *Die uralaltaischen Sprachen*, Finn. Ugr. Forschungen 1, 128-146; H. Winkler, *Der uralaltaische Sprachstamm*, Berlin 1909.

² J. Nemeth, A. Sauvageot ve W. Kotwicz gibi bilginler, böyle bir "Altay dil ailesi" ne isbat edilmemiş nazariye bakıyorlar, krş. J. Nemeth, *Die türkisch-mongolische Hypothese*, ZDMG, Bd. 66, 1912, s. 549-576, bilhassa bk. s. 565.

³ N. Poppe, *Altaiisch und Urtürkisch*, Ungarische Jahrbücher, Berlin, 1926. s. 94-121.

naşmıştır. Yakutça ile çuvaşça müstesna, Türk lehçelerinin eskiden olduğu gibi bugün de birbirine pek yakın olduğu görülür. Bu vaziyet, Türk kabileleri arasında devamlı bir yazı dilinin meydana gelmesine mani olmuştur, çünkü böyle bir şeye ihtiyaç hissedilmemiştir. Türk lehçeleri yabancı tesirden masun kalarak yalnız kendi aralarında kaynaştıkça birbirinden uzaklaşmamış, bilâkis daha ziyade yaklaşmıştır. Fakat Türk dünyasına pek eski zamanlardan itibaren yabancı tesirler de girmeğe başlamıştır. Türk dilinin bu yabancı dillerle geniş ölçüde teması ve karışması daha ziyade tarihî zamanlarda, yâni îslâm ve Moğol devirlerinde olmuştur. Bu yüzden Türk lehçeleri arasındaki farklar fazlalaşmıştır. Demek ki, tarihî devirlerde ne kadar geriye gidersek, Türk dili de o derecede bir birlik arzedecektir. Buna dayanarak türkçenin tarihten önceki devirlerde ancak bir lehçeden ibaret olduğu tasavvur olunabilir. Fakat bu ana Türkçe de ondan daha eski bir dilin, yani "Altay" dilinin bir lehçesi sayılmalıdır. Bugünkü Moğol ve Tunguz dillerinin ilk şekli olan "ana Moğolca" ve "ana Tunguzca" da, bu umumî "Altay" dilinin birer lehçesinden ibaret olmuşlardır."

Altay dil ailesi hakkındaki görüşünü böylece açıklıyan N. Poppe makalesinin devamında bilhassa fonetik kaidelerine dayanarak Türkçenin ses bakımından en eski şeklini tesbite çalışmaktadır.

Umumiyetle şimdiye kadar "Altay" ve hattâ "Ural-Altay" adı altında mütalâa edilen dillere "iltisakî" unvanı verilmekte, ve onların başka dillerden ayırt edilmesinde bu noktai nazar esas olarak alınmakta idi. Çünkü bu dillerde form değişmesinin türkçe

ev, ev-ler, ev-ler-i, ev-ler-i-n-den

misalinde olduğu gibi umumiyetle iltisak suretiyle vuku bulduğu ileri sürülüyordu.

Fakat "Altay" dillerinde form değişmesi ve teşekkülü yalnız bu iltisakî usule münhasır değildir; moğolcadan aldığımız aşağıdaki misal, orada Hind-Avrupa dillerinde olduğu gibi kök değişmesi ile veya başka surette olan teşekkül tarzlarının da mevcudiyetini göstermektedir:

bi "ben" *ti "sen" *i "o"

ba "biz" ta "siz" *a "onlar"

İltisak ne türkçe, ne moğolca ve ne de Altay grupundan sayılan başka diller için, yegâne ve hattâ esas vasıf sayılamaz. Bundan başka, "Altay" dilleri grubunun haricinde de iltisakî diller mevcuttur. Altay dillerinin birbirine yakınlığını, ahenk kaidesi gibi umumî fonetik kaidelerine ve birçok sözlerin müşterek oluşuna dayamak ta tatmin edici değildir. Bu dillerin birbiriyle olan münasebetini tesbit için, araştırmaları fonetik, morfoloji, sintaks ve söz birliği gibi birçok cihetten yürütmek lâzımdır⁴.

⁴ B. Vladimirtsov, *Sravnitel'naya grammatika mongol'skogo pismennogo yazıka i halhas-kogo nareçiya*, Leningrad 1929, s. 46.

"Altay" dilleri içerisinde Türkçeden en uzak olanı Kore dili olup, onun "Ural-Altay" dilleriyle münasebeti hâlâ münakaşalı bir vaziyettedir. Bu sahada şayanı dikkat en son tetkik, fin âlimlerinden Ramstedt tarafından yazılmış olup, o kendisinin eserinde⁵ Kore dilinin "Altay" dillerinden olduğunu ileri sürmüştür. Mançu ve Tunguz dilleri ise birçok bakımdan Moğolcaya yakınlık gösteriyorlar⁶.

Bütün bu saydığımız Altay dilleri içerisinde gerek Türk filolojisi ve gerek Türk lingüistiği bakımından en ziyade dikkati çeken Moğol dili olup, bu vazifeden maksat da, moğolca ile türkçe arasındaki münasebetleri ve Moğolistiğin Türk dilini tetkikte temin edeceği faideleri ana hatlarıyla kısaca tebarüz ettirmektir. Moğolca Türkçe ile akraba mıdır, değil midir? gibi suallere, araştırmaların bugünkü durumuna göre "evet" diye cevap vermek imkânı kuvvetlenmiş olmakla beraber, biz buna şunu da eklemek isterdik: vazifemiz, bu meselede *a priori* olarak akrabalığı veya akraba olmayışı isbata girişmekten ziyade, ilmî araştırmaya sarılmak ve onun müsbet neticelerine tâbi kalmak olmalıdır. Gerek Türkoloji ve gerek Moğolistik sahasında bugüne kadar yapılan tetkik ve araştırmalar, zaten böyle iddiaları katî olarak isbata kâfi değildir. Meselâ, şimdikiye kadar Türk lehçelerinin mukayeseli bir grameri tertip edilemediği gibi, Moğolistik sahasında da vaziyet böyledir; Moğol lehçelerinin mukayeseli grameri de henüz mevcut değildir. Bu vaziyette türkçe ile moğolca'yı geniş bir surette mukayeseye girişmek ve bu mukayesenin de her tenkide karşı koyabileceğini ummak doğru olmazdı. Gerek Türkçe ile Moğolcadaki müşterek esasların ve gerek Moğolcadaki türkçe ve Türkçedeki moğolca unsurların geniş bir surette tesbiti henüz mümkün olamayacağı için, bu makalede de, ancak bu dillerde söz, form ve sintaks cihetinden mevcut olan benzeyişlerin gösterilmesi ve kısa bir şekilde karşılaştırılması ile iktifa edilecektir.

Türkçe ile Moğolcanın, "Altay dili"nin birer lehçesi olarak bir arada geçirdikleri devrin bir hatırası şeklinde, bu iki dilde bugün de gerek söz ve gerek form bakımından birçok müşterek esaslar vardır. Sonra ayrı ayrı inkişaf yolları takip eden bu iki dil, daimî surette birbiriyle temas halinde bulunmuş ve biri diğerinden müteessir olmuştur. En eski moğolca metinler dahi, Moğol dilinin Türkçenin tesiri altında kaldığını göstermektedir.

Fakat Moğolcanın geniş ölçüde türkçeleşmesi daha ziyade 12-14. asırlara tesadüf eder. Moğollar Uygurlardan yazı ile birlikte pek çok söz, form ve bilhassa Budizme ait ıstılahlar da almışlardır. Bu sözlerin bir kısmı Moğolların yazı dilinden konuşma diline dahi geçmiştir. 14. asırdan itibaren Moğolların esas kitlesi ile Türkler arasında münasebet hemen hemen kesilmiş ise de, batıdaki Moğol kabileleri, yani Kalmıklar, bu teması devam ettirmişlerdir. Bu meyanda, Altaydaki bazı küçük Türk lehçeleriyle

⁵ G. J. Ramstedt, *A korean grammar*, Helsinki 1939.

⁶ Mançu ve Tunguz dillerinin tasnifi hakkında bakılacak eser: Ya. Koşin, *Kastren-Tungusoved*, Leningrad 1927, s. 123.

Moğolca arasında bugüne kadar devam ede gelen karşılıklı tesirlere de işaret etmeliyiz. Türk illerinin muhtelif taraflarına yayılan birçok Moğol kabileleri ise sonraları dillerini kaybederek tamamiyle türkleşmişlerdir.

Bu uzun zaman içerisinde Türk dili çok ilerlemiş, incelmış ve işlenmiş olduğu halde, Moğolca birçok cephelerde eski iptidailiğini muhafaza etmiştir. Bu yüzden, Türkçe ile Moğolcadaki müşterek unsurların mukayeseli tetkiki, Türk etimolojisi için faydalar temin etmektedir. Nitekim Hind-Avrupa dillerinde de, karanlık noktaların aydınlatılması için çok defa iptidai lehçelere müracaat edilmekte ve birçok istihaleler geçirmiş söz ve şekiller bu suretle araştırılabilmektedir.

* * *

Bugünkü Moğol lehçeleri ve Moğol yazı dili hakkında birkaç söz.

Bugünkü Moğol dili, Asya ve Avrupanın türlü taraflarına dağılmış olan Moğol kabilelerinin konuştuğu lehçelerden mürekkep bir dildir. İç ve dış Moğolistan ahalisinin büyük bir kısmı, Buryatlar, Tibet ve Şarkî Türkistanda, Afganistanda, İdil nehrinin aşağı kısımlarında, Don havzasında ve şimalî Kafkasyanın bazı kısımlarında yaşayan Moğol bakiyeleri bu dilde konuşmaktadırlar. Bu kabilelerin lehçeleri arasındaki fark pek cüzî olup onlar birbirleriyle kolayca anlaşabilmektedirler, yalnız Tibetteki kabilelerin dili gibi pek kenarda kalmış Moğol lehçeleri başkaları tarafından anlaşılammaktadır.

Moğol lehçelerini bugünkü duruma göre aşağıdaki tarzda tasnif etmek mümkündür⁷ :

Moğol lehçeleri en başta I. Batı ve II. Doğu olmak üzere iki büyük guruba ayrılırlar.

I. *Batı gurubu.* Bu guruba 1.) Oyrat ve 2.) Afgan Moğolları lehçesi dahildir. Bunların tâli lehçeleri:

1. Oyratlar:

A) İdil Oyratları yani Kalmıklar:

a) Dörbet kabilesi, b) Torgut kabilesi.

B) Moğolistanın kuzey batısındaki Oyrat lehçeleri:

a) Kobda, b) Bayıt, c) Torgut-Altay, d) Uryanhay-Altay, e) Zahaçın,

f) Elet-Damba, g) Mingat.

2. Afganistandaki Moğol lehçeleri bütün diğer Moğol dillerinden oldukça farklıdır. Buradaki Moğol kabileleri ve onların dilleri de İslâm tesiri altında kalmıştır.

II. *Doğu gurubu.* Bu guruba 1.) Buryat, 2.) Bargu-Buryat, 3.) Dagur, 4. Güney Moğol ve 5.) Halha lehçeleri dahildir. Bunların tâli lehçeleri:

1. Buryatlar:

A) Baykal gölünün kuzeybatısında yaşayan zümreye dahil kabileler:

⁷ B. Vladimirtsov, *Sravnitel'naya grammatika*. . . . s. 6.

- a) Nijneudin, b) Alar, c) Balagan, d) Tunka,
- e) Ehirit-Bulgat, f) Kuda, g) Kapsal, h) Unga,
- i) İdin.

B) Baykalın güney-doğu kısmına dahil kabileler:

- a) Selenga, b) Kudara, c) Tsongol, d) Barguz, e) Hori.

2. Bargu-Buryatlar lehçesi (Kulun Buyır gölü civarında) pek az tetkik edilmiştir.

3. Dagur-Buryatlar lehçesi de (Mançurya) az malûmdur.

4. Güney Moğol lehçeleri:

- A) Kuzey-doğu kabileleri,
- B) Güney-doğu kabileleri,
- C) Haraçin,
- D) Çahar,
- E) Ordos.

5. Halha lehçesi esas Moğolstanda konuşulmaktadır;

A) Esas Halha:

- a) Urga, b) Urganın doğusu, c) Urganın batısı.

B) Hotogoytu'lar:

Delger-Müren, Belçir ve Tes nehirleri civarında yaşayan kabileler.

Bu kadar dağınık sahalarda yaşayan Moğol kabileleri arasında, onları siyaseten birleştirebilecek bir edebî dil mevcut değilse de, "Moğol yazı dili" diye anılan ve bugünkü lehçelerden oldukça farklı olan kitap dili, onlar arasında dil birliği vazifesini bir dereceye kadar görmüştür. Bu yazı dilinin meydana geliş tarihi kati surette malûm olmamakla beraber, daha Çingiz devrinden çok evvel, Uygur'larla münasebette bulunarak onların kültür tesiri altında kalmış olan Kereyit ve Nayman isimli Moğol kabileleri arasında teşekkül etmiş olduğu zannedilmektedir. Çingiz Han bu sahada yeni bir şey yapmış olmayıp, ancak kendisinden önce meydana gelen ve Uygur yazılarıyla yazılan bu edebî dili genel bir dil olarak taammüm ettirmiştir. Moğol dilinin pek eski bir şeklinin devamı olduğu zannedilen bu yazı dili, bugünkü Moğol lehçelerine ancak bir dereceye kadar yaklaşabilmiştir.

Bugünkü Moğol lehçeleri içerisinde hakim rolü oynayan dil, Halha ağızıdır. Dış ve İç Moğolistan halkının esas kitlesi bu dilde konuştuğu gibi, diğer boylar da bunun yardımı ile anlaşabilmektedirler; bu bakımdan Halha Moğolcası, Moğol dünyası için beynelmilel bir dil vazifesini görür. Şeklen olsa bile "bağımsız" sayılan Moğolistan'ın devlet dili olduğu için, bu lehçenin siyasî bakımdan da büyük önemi vardır.

TÜRKÇE İLE MOĞOLCA ARASINDA

1

Türkçe ile moğolcada müşterek olan sözlerin bir kısmı, gerek şekil ve gerek anlam bakımından birbirinin aynıdır. Meselâ:

<i>Türkçesi :</i>	<i>Moğolcası:</i>
<i>kara</i> (Uyg. ve başka lehçeler).	<i>kara8>hara</i> (Kow. 823; NT), <i>karo</i> (Afg. Mog.).
<i>kağan, hağan, kan, han</i> (Uyg. ve başka lehçeler).	<i>kağan>hağan</i> (Kow. 732), <i>ha'an, ha-kan</i> (YP), <i>hân, han</i> (R. Kaim. 175; NT).
<i>hatun, katun</i> (Uyg.) "kadın".	<i>katun>hatun</i> (Kow. 781; NT), <i>hatn</i> (R. Kalm. 172).
<i>temür</i> (Çağ.), <i>temir</i> (Uyg. An. Ind.) "demir".	<i>temür</i> (Kow. 1727), <i>temur</i> (NT), <i>tömr</i> (R, Kaim. 407).
<i>ada</i> (Uyg. Gab. Gr.) "zarar, tehlike"	<i>ada</i> (Kow. 64);
<i>esen</i> (Uyg. ve başka lehçeler).	<i>esen</i> (Kow. 191), <i>esn</i> (R. Kalm. 128).
<i>ulus, uluş</i> (Uyg. ve başka lehçeler).	<i>ulus</i> "halk, millet, devlet, sülâle" (Kow. 403; Kalm; NT).
<i>tümen</i> (Uyg. ve başka lehç.).	<i>tümen</i> "on bin" (Kow. 1924; NT).
<i>bol-</i> (Uyg. ve başka lehçeler), "ol-".	<i>bol-</i> (Kow. 1192; NT).
<i>sakal</i> (Uyg. ve başka lehç.).	<i>sakal>sahal</i> (Kow. 1292; Kalm; NT)
<i>kamuğ, kamağ, kamığ</i> (Uyg. A. Ind.) "bütün, hep".	<i>hamuğ</i> (Vlad. s. 391), <i>hamuh</i> (NT).
<i>tuğ</i> (Uyg. Gab. Gr.) "tuğ, bayrak, sancak".	<i>tuğ</i> (Vlad. s. 391), <i>tuh</i> (NT).
<i>asığ</i> (Uyg. Gab. Gr.) "faide".	<i>asığ</i> "faide, kâr" (Vlad. s. 391).
<i>kuduğ</i> (Uyg. Gab. Gr.) "kuyu".	<i>huduğ</i> (Vlad. s. 391), <i>huduh</i> (NT).
<i>baltu</i> (Uyg.) "balta".	<i>balta, malta</i> (Vlad. s. 401).
<i>küp</i> (Uyg. ve başka lehçeler) "küp, fıçı".	<i>küb</i> (Vlad. s. 400), <i>hub</i> (Halha).
<i>bağatır</i> (Kom., Kar. T.), <i>batır</i> (Kazan.) "bahadır, cesur".	<i>bağatur>batır</i> (Vlad. s. 194), <i>ba'atur</i> (NT).
<i>bulung</i> (Uyg. Gab. Gr.) "bucak, köşe".	<i>bulung</i> (Kow. 1189), <i>buln</i> (R. Kalm. 60).
<i>ed</i> (Uyg. Gab. Gr.), <i>es</i> (koib.) "madde, eşya, mal".	<i>ed</i> (Kow. 197; R. Klam. 117), <i>et</i> (NT).
<i>çerig</i> (Uyg. Gab. Gr.), <i>çerik</i> (Çağ.), <i>çerü</i> (Alt.) "çeri, ordu, asker".	<i>çerig</i> (Vlad. s. 393), <i>tserik</i> (Halh.), <i>tserig</i> (R. Kalm. 427), <i>çerik</i> (NT).
<i>arслан</i> .	<i>arслан, arsalan</i> (bak. s. 12).
<i>kaplan</i> ,	<i>kaplan</i> (bak. s.12).
<i>bars, pars</i> .	<i>bars</i> (bak. s.12).

ve başkalar.

⁸ Moğolcada k>h hakkında bakılacak eserler: J. Ramstedt, *Sravnitel'naya fonetika mongol'skago pismennago yazıka i halha'sko-urginskago govora*, Petersb. 1909; B. Vladimirtsov, *Sravnitel'naya grammatika....*, Leningrad 1929, s. 403.

Bu iki dilde birbirine benzeyen sözlerden bâzılarının menşe bakımından büsbütün başka başka olması da mümkündür. Meselâ rusçadaki *koza* "keçi" ve *bık* "boğa" sözleri türkçe "kuzu" ve "boğa" sözlerine benziyorlarsa da, bu rusça tabirlerin türkçe ile alâkası olmadığını ileri süren dilciler de vardır. Fakat diller arasında bu gibi tesadüfi benzeşmeler çok olamaz. Bilhassa Türkçe ile Moğolca arasındaki müşabehetler ise büyük bir yekûn teşkil etmektedir⁹. Ramstedt, Gombocz, Nemeth, Pelliot, Vladimirtsov, Munkâcsi, Kotwicz ve Poppe gibi bazı moğolist ve türkologlar Türkçe ile Moğolca arasındaki münasebetler üzerinde ayrıca durarak, fonetik ve form kaidelerine, mâna değişmelerine ve başka esaslara istinaden bu sözlerden birçoklarının aslen Türkçe veya Moğolca olduğunu tesbite çalışmışlardır.

Biz burada sözlerin menşei üzerinde ayrıca durmayıp, bu iki dildeki müşterek noktalardan bazılarını göstermekle iktifa edeceğiz. Bunun için şimdi fonetik bahsinden de birkaç noktaya işaret edelim.

II

Türkçe ile moğolca arasındaki fonetik münasebetlerden bâzıları.

Türkçe ve moğolcada müşterek kullanılan ve anlam bakımından da çok defa birbirinin aynı olan daha başka pek çok söz mevcut olup, bunlar ancak fonetik ve form cihetinden biraz fark gösterirler. Birkaç misal:

1. Türkçe ve Moğolcada söz başındaki *t-*, *k-*, *k-* meselesi.

Türkçe sözlerin başındaki *t-* sesine Moğolcada *t-* veya *d-* tekabül etmektedir:

<i>Türkçe :</i>	<i>Moğolca:</i>
<i>takiğu</i> (Uyg. An. Ind.), <i>takuk</i> (Çağ.) "tavuk".	<i>takiya</i> (Kow. 1659; NT), <i>taka</i> , <i>takan</i> , (R. Kalm. 375).
<i>tapla-</i> (Uyg. An. Ind.) "seçmek, tasdik etmek".	<i>tağala-</i> "sevmek" (Kow. 1576; NT), <i>tâl-</i> (R. Kalm. 386).
<i>tuz;</i> Çuv.: <i>tevar</i> .	<i>dabusun</i> (Kow. 1602), <i>dausn</i> (R. Kalm. 80).
<i>tüs</i> (Uyg., Tar., Tub.) "öğle vakti",	<i>düli</i> (Kow. 1917) "öğle vakti, gece yarısı, orta".
<i>tep-</i> (Çağ., Tel., Osm.), <i>tip-</i> (Kazan.), <i>tap-</i> (Çuw.).	<i>deb-se-</i> (Kow. 1703) "tep-"; <i>debke-</i> "sıçra-".
<i>tört</i> (Orh., Tar., Tel., Sag.) "dört"; <i>tüört</i> (Yakut.), <i>tevade</i> (Çuv.).	<i>dörben</i> (Kow. 1948); Mançu: <i>duyin</i> .

⁹ Moğolca sözlerin bazıları Samoyed ve hatta Fin sözleriyle de benzerlik gösterirler, meselâ: Mog. *çinoa* "kurt" = Sam. *tyono* "tilki"; Mog. *nohoi*, *nohai* "köpek" = Sam. *noho* "mavi tilki". Fakat bunların menşei henüz tesbit edilmiş değildir.

Türkçe sözlerin başındaki *k-* sesine moğolcada *ğ-* tekabül etmektedir:

	<i>Türkçe :</i>
<i>kadğu</i> (Uyg. An. Ind.), <i>kayğu</i> (Bar.) "kaygı, keder".	<i>ğasiğun</i> (Kow. 988) "acı, tuzlu", <i>hasi'un</i> (NT), <i>ğasiğu-da-</i> "kederlenmek" (Kow. 989), <i>ğasa-lang</i> "kaygı, keder" (Kow. 987).
<i>kodı</i> (Uyg. An. Ind.), <i>koyı</i> (Çağ.) "aşağı".	<i>ğudus</i> "boyunca" (Kow. 1029), <i>ğuduğur morin</i> "ön tarafı alçak ve arka tarafı yüksek olan at".
<i>kadir-</i> (Soy.), <i>kazır-</i> (Sag. Koyb.), <i>kayır-</i> (Kazan., Tel.) "döndürmek, çevirmek".	<i>ğadari-</i> , <i>ğadayı-</i> (Kow. 979, 993), "eğilmek"; <i>ğaci-</i> (Kow. 1003) "eğrilmek" < <i>*ğadiyi- ğaciğu</i> "eğri, yalan" (Kow. ;1003).
<i>kol-</i> (Uyg. An. Ind.) "rica etmek".	<i>ğuyı-</i> , <i>ğuyu-</i> "rica etmek" (Kow. 1037) < <i>*ğuli-</i> ; <i>huyı-</i> (NT).

Türkçe sözlerin başındaki *k-* sesine moğolcada *g-* tekabül etmektedir:

<i>kidin</i> (Uyg. An. Ind.), <i>kezin</i> (Sag., Koyb.), <i>kin</i> (Tel. Kazak) "arkadaki, arka taraf".	<i>gede</i> (Kow. 2461) "arka", <i>gedergü</i> (Kow. 2463) "arkaya", <i>geder-</i> "arkaya yatmak" (NT); <i>gecige</i> (Kow. 2491) "saç örgüsü" < <i>*gediğe</i> ,
<i>kirtkünç</i> , <i>kertkünç</i> (Uyg.) "iman"; <i>kertin-</i> (Sag., Koyb.) "inanmak".	<i>gere</i> (Kow. 2504) "şahit, şahadet".

Moğolcada söz başında *t-* ile *d-*, *k-* ile *ğ-* ve *k-* ile *g-* bugün de tefrik edilmektedir. Buna dayanarak moğolistler¹⁰, pek eski devirlerde türkçede de, *t-*, *k-* ve *k-* seslerine muvazi olarak bir de **d-*, **ğ-*, ve **g-* seslerinin kullanılmış olduğunu ve sonraları bunların *t-*, *k-* ve *k-* üzerinde birleştiğini tahmin ediyorlar¹¹.

2. Türkçe sözlerin başındaki *y-* (ve onun bir istihalesi olan *c-*) ye moğolcada *y-*, *c-*, *n-*, *d-* gibi dört ses tekabül etmektedir ki, bu vaziyet türkçe nin pek muhtelif menşelere malik olduğunu göstermektedir. Moğol ve Tunguz dilleri konsonant cihetinden pek muhafazakâr olduklarından, türkçeden pek eski devirlerde aldıkları sözleri ekseriyetle o şekilde muhafaza etmişler, halbuki aynı sesler sonraları türkçede bir ses üzerinde toplanmışlardır. Misaller:

<i>Türkçe:</i>	<i>Moğolca:</i>
<i>yadağ</i> (Orh., Kaşg., Kut. Bil.) "ya-ya"; (Wb.: Çağ.) "fakir, zayıf"; <i>yangı</i> (Uyg. An. Ind.) "yeni"..	<i>yadağu</i> (Kow. 2277) "fakir, zayıf"; <i>yadao'u</i> (NT), <i>yadu</i> (R. Kalm. 213). <i>canggi</i> (Kow .2242) "haber, yenilik".

¹⁰ Meselâ: N. Poppe, Altaisch und Urtürkisch, Ungarische Jahrbücher, Berlin 1926.

¹¹ Bugün güney türkçesinde *damar*, *gel-*, *gör-*, *getir-* sözlerinde gördüğümüz *d-* ve *-g* sonradan teşekkül etmiş olup, onların yukardaki **d-*, **ğ-*, **g-* ile ilgisi yoktur.

<i>jarlıĝ</i> (Uyg. Gab. Gr.) "karar, emir-name".	<i>carlıĝ</i> (Vlad. s. 392), <i>carlih</i> (NT).
<i>yıdruk</i> (Uyg. An. Ind.), <i>cu-duruk</i> (Kazak.) "yumruk".	<i>nıdurĝa</i> (Kow. 659), <i>nudduruĝ</i> (Halh), <i>nudrĝu</i> (R. Kalm. 280), <i>nucan</i> (Mançu).
<i>yelin</i> (Tar., Kom., Şark T., Çaĝ., Osm.)	<i>deleng</i> (Kow. 1632), <i>delng</i> (R. Kalm. 86)..
<i>yaĝı</i> (Orh., Uyg.), <i>yau</i> (Kazan) "düşman".	<i>dayın</i> (Kow. 1548) < * <i>dagin</i> ; <i>daiyin</i> (NT).

3. Türkçede, uzun asırlar içerisinde birçok sözlerin heceleri düşerek sözler kısaltıldığı halde, moğolcada bâzı sözlerdeki açık hecelerin son vokalleri hâlâ mevcudiyetlerini muhafaza etmektedirler, meselâ:

<i>kök</i> (Orh.) "gök, mavi".	<i>köke</i> "mavi" (Kow. 2623); <i>koko</i> (NT); <i>kökö</i> (R. Kalm. 236).
<i>er</i> (Uyg. ve başka lehçeler)	<i>ere</i> "er, erkek" (Kow. 246; NT).
<i>erk</i> (Uyg. An. Ind.) "güç, kuvvet".	<i>erke</i> "güç" (Kow. 263; NT; R. Kalm. 123).
<i>bark</i> (Uyg. An. Ind.) "bark, mülk".	<i>baraĝa</i> (Kow. 1093).
<i>bing, bing</i> (Orh.), <i>ming</i> (Uyg. An. Ind.) "bin".	<i>mingĝan</i> (Kow. 2021; Kalm); <i>mingan, minhan</i> (NT).
<i>tün</i> (Uyg. ve başka lehçeler) "gece".	<i>tüne</i> "karanlık" (Kow. 1902); <i>tünü</i> "orman, karanlık" (R. Kalm. 415); <i>tun</i> "orman" (NT).
<i>sık-</i> (Uyg. ve başka lehçeler).	* <i>sıka-</i> > <i>siĝa-</i> , <i>siha-</i> (Kow. 1466), <i>siha-</i> (NT), <i>saha-</i> (R. Kalm. 344).
<i>saĝ-</i>	<i>saĝa-</i> (Kow. 1294), <i>sa'a-</i> (NT).

4. Türkçe ve moğolcada *r*~*z* meselesi.

Moğolcadaki *r* kısmen türkçedeki *r* ve kısmen de *z* sesine tekabül etmektedir, meselâ:

a) Türkçe <i>r</i> ~ Moğolca <i>r</i>	
<i>kara</i>	<i>kara, hara</i> (Kow. 843; NT).
<i>er</i>	<i>ere</i> (Kow. 246; R. Kalm. 123; NT).
<i>tört</i> (Uyg.) "dört".	<i>dörben</i> (Kow. 1948).
b) Türkçe <i>z</i> ~ Moğolca <i>r</i>	
(Çuvaşça müstesna)	
<i>boz</i> (renk; Uyg. ve başka lehç.).	<i>boru</i> (Kow. 1213); <i>boro</i> (NT).
<i>öküz</i> (Uyg. ve başka lehçeler).	<i>üker</i> (Vlad. s. 322); <i>huker</i> (NT).
<i>azıĝ</i> (Uyg. Gab. Gr.), <i>azau</i> (Kazan.), "azı dişi".	<i>araĝa</i> (Kow. 140), <i>ara'a</i> (NT).
<i>bozaĝu</i> (Uyg. Gab. Gr.), <i>buzau</i> (Kom)	<i>biräĝu</i> "iki yaşlık öküz" (Kow. 1153);
<i>bızau</i> (Kazan.) "buzaĝı".	<i>bura'u</i> (NT); <i>buru</i> (R. Kalm. 69).
<i>ikiz</i> , Çuv.: <i>yeger</i> .	<i>ikere</i> (Kow. 317); <i>iker</i> (R. Kalm. 206).

kozu (Uyg., Kom.) "kuzu". *hurağan, huriğan* (Kow. 953); *huriha* '(n) (NT).
tez- (Orh.) "kaçmak"; *tez* (Osm., Kom., Çağ.) "çabuk". *tergen* "araba" (Kow. 1775; NT).
yaz-; Çuv.: *sır-*. *ciru-* "resim yapmak" (Kow. 2360).

5. Türkçe sözlerin son hecesindeki *z* sesine Moğolcada çok defa *s* teka-bül etmektedir, meselâ:

tuz; Çuv.: *tevar*. *dabusun* (Kow. 1602).
vüz; *cüz*. *cisün* "yüz rengi, renk" (Kow. 2377; NT), *cüs* (Halha),
 Çingiz (Han). <Çinggis.

ve başkalar.

6. Türkçe ve moğolcada müşterek olan bazı sözlerin moğolca şeklinde fazla olarak *-un*, *-ün* hecesi mevcuttur, misaller:

<i>Türkçe:</i>	<i>Moğolca :</i>
<i>arığ</i> (Uyg. An. Ind.), <i>aru</i> (Kazan.) "temiz, mukaddes".	<i>arığ-un</i> (Kow. 144); <i>erün</i> (R. Kaim. 24).
<i>küf</i> (Orh., Uyg. ve başka lehçeler) "güç, kuvvet".	<i>küç-ün</i> (Kow. 2615); <i>gucu(n)</i> (NT); <i>kütsn</i> (R. Kalm. 249).
<i>balık</i> (Uyg. ve başka lehçeler) "şe-hir".	<i>balğas-un</i> (Kow. 1077); <i>balahasu(n)</i> (NT); <i>balğasn</i> (R. Kalm. 31).
<i>kadak</i> (Çağ., Kom., Kazan) "çivi".	<i>hadağas-un</i> (Kow. 774); <i>hada'as-un</i> (NT); <i>hadâsn</i> (R. Kalm. 158).
<i>yüz</i> (Uyg. ve başka lehçeler) "yüz, çehre".	<i>cis-ün</i> "renk, yüzün rengi" (Kow. 2337; NT).
<i>narat</i> (Kazan.) "çam ağacı".	<i>naras-un</i> (Kow. 622; pl. <i>narat</i> , NT).
<i>göbek</i> .	<i>köbeg-ün</i> "oğul" (Kow. 2576); <i>ko-vun</i> (R. Kalm. 242).

III

Fonetik hususiyetleri tetkik edilmeden yalnız zikredilmekle geçilen başka müşterek sözler.

Vücut azaları:

<i>Türkçe:</i>	<i>Moğolca:</i>
<i>kulkak, kulğak</i> (Orh., Uyg.) "kulak".	<i>kulku, hulha</i> (R. Kalm. 196) "kulak kiri".
<i>köküz, kögüz</i> (Uyg.) "göğüs"..	<i>kökün</i> "meme" (Kow. 2631); <i>kokan</i> (NT).
<i>karın</i> (Uyg. ve başka lehçeler).	<i>karbin, karbing</i> (Kow. 845).

- semiz* (Uyg. ve başka lehçeler). *semeci, semecin* (Kow. 1357) "mide etrafındaki yağ"; *semyn* R. Kalm. 223; Mançu: *semecen, semsu* *adağ* (Kovv. 68) "sonuncu, nihayet".
- adak* (Uyg.) "ayak".
Hayvan isimleri:
öküz (Uyg. ve başka lehçeler), *ögüz* *üker* (Kow. 562); *huker* (NT).
bozağu (Uyg. Gab. Gr.), *buzau* (Kom) *birägu* "iki yaşlık öküz" (Kow "53)-
bızau (Kazan) "buzağı".
kızı (Uyg., Kom.) "kuzu".
hurağan, huriğan (Kow. 953); *huriha(n)* (NT).
teke,
teke (Kow. 1735).
at (bütün lehçeler).
agta, akta (R. Kalm. 5); *ahta* (NT).
inek (Uyg. ve başka lehçeler).
ünigen, üniyen (Kow. 485; NT); *ünie* (Halha);. *(i) nen* (Buryat).
teve, tebe (Uyg.), *tüyö* (Kazak.) "de-
ve".
temegen (Kow. 1726); *teme'en* (NT);
temen (R. Kalm. 390); *teme* (Halha).
arslan (Uyg. ve başka lehç.).
arslan, arsalan (Kow. 159; NT).
bars (Uyg. ve başka lehçeler) "pars".
bars (Kow. 1109; NT).
kaplan (Uyg. ve başka lehçeler.).
kaplan, hablan (NT).
yızak (Alt.), *tısak* (Kazak.) "bir yaş-
lık kuzu".
cusak (Kovv. 2380); *cusah* (NT).
- Tabiattan bazı sözler:
sub, suv (Uyg.) "su".
usu(n) (Kovv. 373; NT).
süt (Uyg. ve başka lehçeler).
sün, sü (Kovv. 1421; NT); *üsñ* (R. Kalm. 340; 460).
kum (Uyg. ve başka lehçeler).
humah (Kow. 934); *hum* (R. Kalm. '196).'
salkın (Kom., Alt., Tel.) "şiddetli
rüzgâr, soğuk".
salkin "rüzgâr" (Kow. 1312); *salhi* (Halha).
kara yel.
kara salkin "şiddetli rüzgâr" (Kovv. 1312).
ot (Uyg. ve başka lehçeler) "ateş".
oçin, oçi "kıvılcım" (Kow. 416);
otsn (R. Kalm. 291).
kaya (Uyg. ve başka lehç.).
kada, hada "dağ, kaya" (Kow. 770);
hada (NT); *kadağa* (Tunguz.).
- Renk tâbirleri:
kök (Orh.) "gök, mavi".
köke "mavi" (Kow. 2623); *koko* (NT); *kökö* (R. Kalm. 236).
al (Uyg. ve başka lehçeler).
al (Kow. 71, R. Kalm. 6; NT).
ala (Uyg. ve başka lehçeler).
alağ, alah (Kow. 74; NT).
kara (Uyg. ve başka lehçeler).
kara hara (Kow. 823; NT); *karo* (Afg. Mog.); *kara* (Mançu).
sarığ (Uyg.) "sarı".
şıra (Kovv. 1517; NT).

<i>yaşil</i> (Uyg.) "yeşil".	<i>yaşil</i> "koyu yeşil veya koyu kırmızı" (Kow. 2275).
<i>ciren</i> (Kazak., Kazan.), <i>yeren</i> (Alt.) "bir nevi at rengi".	<i>cegerde</i> "al tonlu at" (Kow. 2320); <i>ce'erde</i> (NT).
<i>kungğur</i> (Kazan.), <i>kongır</i> (Tel.), <i>ko-</i>	<i>konggor</i> "sarı at" (Kow. 873), <i>hong-</i>
<i>ngur</i> (Kazak.) "at rengi, konur".	<i>ğor</i> (NT).

IV.

Türkçeden veya türkçe yolu ile moğolcaya geçen türkçe, sanskritçe veya cince budizm istihlamlarından bazıları.

1. Moğ. *ayağa tekimlig* "budist rahibi" (Kow. 127) < Uygur. *ayağka tegimlik* "hürmete lâıyk" (Müller, Uigurica II, s. n).

Bu tâbirin moğolcada yalnız anlamı değil şekli de oldukça değişmiştir. Moğollar türkçe *ayağka* sözündeki *-ka* Dativ ekini anlamıyarak bu sözü *ayağa* şekline sokmuşlar ve onu şeklen buna benzeyen fakat manaca başka olan *ayağa* "kâse" (Kow. 127), *ayaha* (NT) = türkçe *ayak* (Uyg. Gab. Gr.) sözü ile karıştırmışlardır. Bu tâbirin ikinci kısmı *tekimlig* şeklinde yazılsa bile Moğollar onu *takimlig* okumakta ve Mog. *takimda-* "hürmet'etmek" (Kow. 1659) = *taki-* (NT), *takimdal* "hürmet" (Kow. 1659), *takil* "kurban" sözleriyle alâkadar hissetmektedirler. Bu yüzden *ayağa tekimlig* tâbiri bugün moğolcada tamamiyle başka türlü anlaşılmakta ve "kurbanları bir kâse (tabak) üzerinde kabul eden kimse (yani rahip)" şeklinde tefsir edilmektedir.

2. Mog. *arbis, arvis, arvis* "bilgi" (Kow. 157) < *arviş* "büyü" (Bang, Gabain, Rachmati, Türkische Turfan-Texte VI, satır 27).

3. Mog. *asanggi* "yüz bin bilyon" < Uyg. *asanki* < *Kuç. asamkhyai* < Sanskr. *asamkhyeya* "sayısız" (Gab. Gr.).

4. Mog. *baçağ, maçağ* "oruç" (Kow. 1081) < Uyg. *baçağ, baçak* < *ba.ça-* "oruç tutmak" (Gab. Gr.).

5. Mog. *bakşi* "muallim, hoca" < Uyg. *bahş-i* < Çin. *po-şi* < *pâk-sin; Japon, *si* (Gab. Gr.).

6. Mog. *baramid* "fazilet" < Uyg. *paramit* < Sanskr. *pâramitâ* "fazilet".

7. Mog. *nom* "mukaddes kitap, kanun, akide" < Uyg. *nom* < Sogd. *nom* < Yunan. *voyoç* (Gab. Gr.).

8. Mog. *tengri, tngri* "sema, Allah, tanrı" < Uyg. *tengri, tngri*. Bugünkü şekli: *tanrı; tengri* (Kazan.).

9. Mog. *toyin* "rahip" < Uyg. *toyin* < Çin. *tao-jen*.

10. Mog. *burkan, burha, burhan* (Buryat) < Uyg. *burhan* "Buda" (Gab. Gr.).

11. Mog. *erdem* "kabiliyet, fazilet, sanat" < Uyg. *erdem, edrem, edirem* (Gab. Gr.).

12. Mog. *yirtinçü, yertinçü*, Oyrat.: *yertintsü*, Buryat: *yürtense, yürtünsü* "dünya" <Uyg. *yirtinçü, yirtünçü* "yer, dünya" (Gab. Gr.).

13. Mog. *nirvan* <Uyg. *nirvan, nurban* <Sansk. *nirvâna* "nirvana" (Gab. Gr.), ve başkalar.

V

Türkçe ile moğolca arasındaki morfolojik benzeşimler.

Türkçede birçok şekillerin teşekkülü ve meydana gelişi halâ katî surette izah edilememekte, yahut izah edilse bile bu fikirlerin bir kısmı nazarı olarak kalmakta veya bu esnada bazan yanlış yoldan da gidilmektedir. Bu gibi hallerde, türkçe ile pek eskiden beri temas halinde bulunup ondan birçok söz ve şekiller almış olan dillere müracaat etmek faideli olacaktır.

1. isim ve fiil yapan eklerden birçokları her iki dilde de birbirinin aynıdır. Misaller :

<i>Türkçe: -k, -k</i> <i>yanlık</i> (Uyg.) "yanlış" <<i>yanıl-</i> (Uyg.) "yanıl-"; <i>süzük</i> "temiz" (Uyg.) < <i>süz-</i> (Uyg. ve başkal.); <i>kaçak</i> < <i>kaç-</i>; ve başkalar.	<i>Moğolca: -ğ, -g</i> <i>içağ</i> "ümit" < <i>iça-</i> "ümit etmek"; <i>ideg</i> "rüşvet" < <i>ide-</i> "yemek"; <i>öçig</i> "cevap" < <i>öçi-</i> "cevap ver-"; <i>emgeg</i> "ıztırap" < <i>emge-</i> "ıztırap çekmek"; <i>ğunig</i> "keder" < <i>ğuni-</i> "kederlenmek" (P. Nom. s. 12).

<i>Türkçe: -ğu, -gü</i> <i>-ku, -kü</i> <i>kılmaku kılınç</i> (Uyg.) "yapılmayacak iş"; <i>saklanğu ol</i> (Uyg.) < <i>saklan-</i> "sakınmak"; <i>uyku</i> < <i>uyumak</i>; ve başkalar.	<i>Moğolca: -ğu, -gü</i> <i>katağu</i> "katı" < <i>kata-</i> "katılaştır-"; <i>karasğu</i> "uyanık" < <i>karas-</i> "bekle-"; <i>kariğu</i> "cevap" < <i>kari-</i> "dön-" (P. Nom. s. 95).

<i>Türkçe: -m</i> <i>kedim</i> (Uyg.) "elbise" < <i>ked-</i> "giymek"; <i>istem</i> (Uyg.) "arzu" < <i>iste-</i>; <i>talim</i> (Uyg.) "ganimet" < <i>talı-</i> "tala-" ve başkalar.	<i>Moğolca: -m</i> <i>barim</i> "yakalayış" < <i>bari-</i> "yakala-"; <i>ürüm</i> "delici" < <i>ürü-</i> "delmek"; ve başkalar. (P. Nom. s. 102).

<i>Türkçe: -mak, -mek</i> <i>ukmak</i> (Uyg.) "akıl" <<i>uk-</i> "anlamak"; <i>ölmek</i> < <i>öl-</i>; <i>tutmak</i> < <i>tut-</i>; <i>bilmek</i> < <i>bil-</i>; ve b.	<i>Moğolca: -mağ, -meg</i> <i>kağurmağ</i> "hile" < <i>kağur-</i> "kandır-"; <i>kolimağ</i> "halita" < <i>koli-</i> "karıştır-"; <i>egedemeg</i> "hamur" < <i>eğede-</i> "ekşit-"; (P. Nom. s. 103).

<i>Türkçe: -muş, -miş</i> <i>-muş, -müş</i> <i>ögmiş</i> (Uyg.) "medih" < <i>ög-</i>; <i>ki-</i>	<i>Moğolca: -mal, -mel</i> <i>cirumal</i> "tersim edilmiş" < <i>ciru-</i>

lınmış (Orh.) < *kılın-*; *bilmiş* < *elgümel* "asılmış" < *elgü-* "as-";
bil-; ve b. (P. Nom. s. 103).

Türkçe: -ki, -ki

-daki, -deki, -takı, -teki

aykılı (Uyg.) "aylık" < *ay*; *üzeki*
(Uyg.) "yukardaki" < *üze*; *yirdeki*
(Uyg.) "yerdeki" < *yer*; *evdeki* <
ev; ve b.

Moğolca: -ki

-taki, -teki

emüneki "öndeki" < *emüne* "ön";
olankı "büyük kısım" < *olan* "çok";
gerteki "evdeki" < *ger* "ev"; *ğacar-*
taki "yerdeki" < *gacar* "yer"; (P.
Nom. s. 108).

Türkçe: -lık, -lik

kıynılık (Uyg.) "hapishane" < *hin*,
kın "ıztırıp"; *taşlık* < *taş*;

Moğolca: -lig

bayalig "zenginlik" < *bayan* "zengin";
çeçeglig "çiçeklik" < *çeçeg* "çiçek";
(P. Nom. s. 115).

Türkçe: -l-

katıl- < *kat-* (Uyg. ve b. 1.); *örtül-*
< *ört-* (Uyg. ve b. 1.); *yazıl-* <
yaz- ve başkalar.

Moğolca: -l-

Çakil- "şimşek çak-" < *çak-* "çak-";
muskil- "çevir-" < *muski-* "çevir-";
(R. Verb. s. 4).

Türkçe: -ra-

-r-

küyrö- (Kazak.) "yanmaya başla-
mak" < *küy-* "yanmak"; *kekreş-*
(Uyg.) "kızmak" < M "nefret";
kadğur- (Uyg.) "kederlen-" < *kad-*
ğū "kaygı"; ve başkalar.

Moğolca: -ra-

umtara- "sön-" < *umta-* "uyu-";
saçura- "saçıl-" < *saçu-* "saç-"; *ye-*
kere- "büyü-" < *yeke* "büyük"; *sa-*
yira- "iyileş-" < *sayin* "iyi"; (R.
Verb. s. 33). •

Türkçe: -sa-

suvsa- (Uyg.) "susa-" < *suy*, "su";
gülümse- < *gülüm* < *gül-*;

Moğolca: -sa-

emese- "kadın peşinden koş-" < *eme*
"kadın";
else- "sakin ol-" < *el* "sulh"; *çaysa-*
"çay içmek iste-" < *çay*; (R. Verb.
s. 74).

Türkçe: -la-

emle- (Uyg.) "tedavi et-" < *em*
"ilaç"; *ikile-* < *iki*; *üçle-* < *üç*;
baltala- < *balta*; ve başkalar.

Moğolca: -la-

bögele- "büyüle-" < *böge* "büyü";
morila- "ata bin-" < *rnorin* "at";
kurdula- "koşmak" < *kurdun* "çevik"
(R. Verb. s. 80).

2. Moğolcada -n ile nihayetlenen sözlerin cemi şekli, bu -n yerine -t getirilmekle yapılıyor. Bu -t cemi ekinin pek eskiden türkçede de kullanılmış olması muhtemeldir, çünkü misaller buna işaret etmektedir:

Türkçe:

hotut (Yakut.) "kadın";

Moğolca:

hatu{n} (Kow. 781; NT).

Türkçe *hotut* sözündeki *-t* artık bugün bir cemi eki rolünü oynamıyor; bu söz herhalde nezaket eseri olarak zamanla müfretleşmiştir.

Eski Çincedeki *T'u-küe* sözünün aslı da < *Tu-küet* olup, bu da < *Tür-küt* şeklinden gelmektedir ve=Türkler demektir.

Bu *-t* cemi ekine gerek Türkler ve gerek Moğollar arasında birçok kabile adlarında da Taslamaktayız, meselâ:

Türkçede:

Yaku-t < *Takun, Taku*; (kendilerine *Saha* derler);

Buru-t < *burun*; (bir Kırgız kabilesi);

Başkır-t < *baş-kır-t*; (bu sözde 3 unsur mevcut olup, onun *baş-kurt* şeklinde izahı doğru olmasa gerektir).

Moğolcada :

Baya'ut (NT 120, 213);

Belguno-t (NT 42);

Kita-t < *Kita-n* (NT 53, 132, 247, 250);

Kiya-t < *Kiya-n* (NT 63, 67, 120);

Süni-t (NT 47) ve başkalar.

3. Malûm olduğu üzere Türk lehçelerinde *-a*, *-e* (Güney-batı, meselâ: *yol, yol-a*) ve *-ğa*, *-ge*, *-ka*, *-ke* (Kuzey-doğu, meselâ: *yol, yol-ğa*) gibi iki nevi dativ eki kullanılmaktadır.

Moğolcada da dativ ekleri arasında *-a*, *-e* mevcuttur. Bu bize *-a*, *-e* şeklinin *-ğa*, *-ge'ye* nazaran daha eski olduğunu ve *-ğa*, *-ge'nin* sonradan teşekkül ettiğini göstermektedir. Çünkü moğolcada *-ğa* şeklinde olan ekler mevcudiyetlerini muhafaza ettiklerinden *-a*, *-e* < *-ğa*, *-ge* gibi bir değişme kabul etmek muvafık olmayacaktır.

4. Türkçe *ev-i*, *at-ı* sözlerinde mülkiyeti ifade eden *-i*, *-ı* ekinin menşesini¹² yalnız türkçe vasıtasıyla izah etmek kolay değildir. Bunun için de Moğol ve Mançu dillerine müracaat etmek mecburiyetindeyiz. Birçok dilciler türkçedeki bu mülkiye tekini, Altay dillerinde müşterek bir şahıs zamiri olduğunu zannettikleri **i* kökünden izah etmek istemişlerdir.

Bu ek Orhon yazıtlarında olduğu gibi bugünkü çuvaşçada da ahenk kaidesine tabi olmadan (Aşm. Mat. s. 136) her zaman *-i* halinde kullanılmaktadır. Buna istinaden dilciler, bu ekin eskiden müstakil bir söz olduğu kanaatine varmışlardır.

Bu *-i* ekine eski moğolcada *inu* lahikası tekabül etmektedir, meselâ: *ger inu* "evi" (NT); *aman inu* "ağız" (NT). Bu *inu* ise üçüncü şahıs zamiri

¹² Bu mevzu şimdiye kadar birçok türkologları ilgilendirmiş olup, bilhassa şu eserlere bakılması tavsiye olunur: Bang, W., *Studien zur vergl. Grammatik der Türksprachen* III; Ramstedt, *Ueber mong. Pronomina*, s. 19-20; Kotwicz, *Les pronoms dans les langues alt.* s. 20-23; Grönbech, K., *Der türkische Sprachbau*, 1936, s. 131, 137.

olan *i nin genitiv şeklinden başka bir şey değildir. Bunu göstermek için moğolcadan şu misali alalım:

	I. şahıs:	2. şahıs:	3. şahıs:
Nom.	<i>bi</i> "ben"	<i>çi</i> "sen"	*i "o"
Gen.	<i>minu</i> "benim"	<i>çinu</i> "senin"	<i>inu</i> "onun" (YP)
Dat.	<i>nadur</i> "bana"	<i>çimadur</i> "sana"	<i>imadur</i> "ona" (YP)
Akk.	<i>namayi</i> "beni"	<i>çımayı</i> "seni"	<i>ımayi</i> "onu" (YP)

Görüyoruz ki, bu *i moğolcada Nominativ halinde müstamel değilse de, onun başka şekilleri NT gibi eski metinlerde mevcuttur.

Halbuki aynı zamir Mançu dilinde Nominativ halinde de müstakil olarak kullanılır, meselâ: (Harlez, s. 41)

	Müfret:	Cemi:
Nom.		<i>çe</i> "onlar"
Gen.	<i>ını</i> onun	<i>çeni</i> "onların"
Dat.-Lok.	<i>inde</i> "onda"	<i>çende</i> "onlarda"
Akk.	<i>imbe</i> "onu"	<i>çembe</i> "onları"
Abl.	<i>intsi</i> "ondan"	<i>çençi</i> "onlardan"

Bu misaller gösteriyor ki, 3. şahıs zamiri olan *i* Moğol ve Mançu dillerinde birçok şekilde halâ müstamel olduğu halde, türkçede bugün ancak bir ek halinde yaşamaktadır. Bununla beraber eski türkçede ve bugünkü bazı lehçelerde de, bu zamirden teşekkül etmiş bâzı bakiyelere Taslamak-tayız, meselâ: *inçe* "şöyle, böyle" (Orh., Uyg.); *inçip* "öyle, fakat" (Uyg.); *intin kidiğ* "öteki sahil" (Uyg., Gab. Ht. 1810); *inol* "o", *inanda* "orada" (Balkar.); *inye* (Pekarskiy 940) < *inne* (Böhtlingk 36) "öyle, böyle, orada" (Yakut.).

6. Türkçede sayı sözlerinin menşei de pek muhtelif olup, birçokları mürekkep sözlerdir. Bâzı misaller¹³:

Türk.-20=yirmi,yiğirmi<iki+ (on manasına gelen) *irmi, *ırmı, *yirmi şeklinde meydana gelmiş olmalıdır. Bu sözün ikinci kısmı bugün türkçede mevcut değilse de moğolcada yaşamaktadır: Moğ. *arban*, *arman*=10. Demek: *yirmi<iki + arman* tarzında teşekkül etmiştir.

Türk. *tönön* "4 yaşlık hayvan" (Alt., Tel., Leb.); *dönön* (Kırg.), *dönen* (Çağ., Şark Türk.) tâbirleri < *dört* sözünden gelirler. Bunun gibi Türk. *kunan* "3 yaşlık at" (Wb.: Altay, Tel., Leb., Kazak.) Moğ. *hunan* "üç yaşında" tâbiri de < *kurt sözünden teşekkül etmiş olmalıdır.

Yukardaki dört sözüne istinaden, türkçede, "üç" manasında mantıkan bir de *kurt sözünün mevcut olması lâzımgelirken yoktur, fakat bu söz, *ğurban* "üç" şeklinde moğolcada yaşamaktadır.

¹³ Bu bahis hakkında etraflı malûmat almak isteyenler için tavsiye edilecek eser: G. J. Ramstedt, *Über die Zahlwörter der altaischen Sprachen*, Journ. de la Soc. Finno-Ougr. XXIV, s. 1-24, Helsinki. J. Nemeth, *Die türkisch-mongolische Hypothese*, ZDMG, Bd. 66, 1912, s.- 559-565.

VI

Türkçe ve moğolca sahasında müşterek söz etimolojileri yapılırken dikkat edilecek noktalardan biri de, bazı sözlerin zamanla manalarını değiştirmiş olmalarıdır. Misaller:

a) *-duruk* lâhikasıyla yapılmış sözler:

gömül-dürük (Wb.: Osm.) "atların göğsü altından geçirilen kayış" < *gönül-dürük* ;

közül-dürük (Kazak.) "gözlük" < *köz (göz)-dürük* ;

borun-duk (Çağ.), *burun-duruk* (Osm.) "at veya develerin burnuna takılan ip" < *burun-duruk* ;

Moğolcada buna benzeyen teşekküller:

kö müldürge (Kow. 2612)=Türk. *gö müldürük*.

kudurğa "kuskun, atların kuyruğu altından geçirilen kayış" (Kow. 919). Bu moğolca söze türkçede *kudruk* (Uyg.), *kuzuruk* (Alt., Kazak.), *kuyruk* tekabül etmektedir. Buna nazaran, bu sözün eskiden "kuyruk" manasını ifade etmeyip yalnız "kayış" manasında kullanılmış olması muhtemeldir, çünkü *-duruk* lahikası esas itibarıyla vücudun muayyen bir kısmını değil, yalnız oraya takılan bir şeyi göstermektedir.

b) Eski Türkçedeki *kövrüg*, *köbrüg* (Uyg.) "davul, köprü" tâbiri de moğolca *közverge*, *kögerge* "şişirilmiş deri, köprü, köruk" (Kow. 2628) sözü ile alâkalıdır. Demek eski Türklerde ve Moğollarda bir nehrin üzerinden geçmek için şişirilmiş derilerden ibaret pontonlar kullanılmış olup, bugün anladığımız köprü manası ancak sonraları umumileşmiştir.

VII

Birçok eski türkçe sözlerin doğru okunması hususunda moğolcadan da istifade etmek mümkündür, meselâ:

a) Konsonantlar:

Orhon yazıtlarındaki *kony* "koyun" sözüne moğolcada *honin* tâbiri tekabül etmektedir. Bu bize, Orhon yazıtlarındaki mezkûr harfin *-ny* şeklinde okunmasının doğru olduğunu, yani bu harfin *n* ve *y* seslerini ihtiva ettiğini göstermektedir.

b) Vokaller:

Uygurcada şimdiye kadar *un* "oğul, erkek" (An. Ind.) şeklinde okunan sözü *o-* ile okumak daha muvafık olacaktır, çünkü bu söz moğolcada aynı manada *orı* (Kow. 439) olarak okunmaktadır.

Orhon yazıtlarında zikri geçen ve bazı dilciler tarafından *toğla* (Wb.: Thomsen, Inscr. s. 207) şeklinde okunmuş olan nehir ismi *tuğla* diye okunmalıdır, çünkü bu söz moğolcada *tuğula*, *tu'ula tula* şekillerinde müstamelidir (NT 96, 104, 115, 164, 177, 178).

VIII

Tabu¹⁴ meselesi.

Şimdiye kadar moğolca ile türkçe arasındaki münasebet ve akrabalık meseleleriyle meşgul olan kimselerin en ziyade nazarı dikkatini çeken noktalardan biri de, en ehemmiyetli sözlerin bu iki dilde bir birlik gösterme-yişi olmuştur. Fakat bu durum, dillerin birbirine olan yakınlık veya uzaklığı tesbit işinde katı bir esas olamaz. Çünkü, bir dilde bâzı sözlerin kayboluşu, onun yerine başka sözlerin meydana gelmesi veya yabancı dillerden sözler alınması gibi hâdiseler her zaman mümkün olan hallerdendir.

Moğol lehçelerindeki birçok sözlerin kayboluşunda *tabu* da mühim rol oynamış ve halâ da oynamaktadır. Bâzı misaller:

Moğolca yazı dilinde mevcut *Ötege* "ayı" (Kow. 517) sözü, Halha lehçesinde *tabu* yüzünden kullanılmayıp orada onun yerine *hara görös* "kara geyik" derler. Bu tâbir türkçe Altay lehçesine de geçmiş olup, orada "*kara kijik*" şeklinde kullanılmaktadır.

Moğolcada erkekler *söke* "balta" (Kow. 1079) sözünü kullandığı halde, bir kadının bunu söylemesi memnudur, onun için kadınlar buna mukabil türkçe "balta" sözünü kullanırlar.

Bunun gibi, erkekler arasında müstamel *huluğana* "sıçan" (Kow. 928) tâbiri yerine de kadınlar *hüzgü* derler.

Moğollarda bir eve misafir gelince, (cin onu öldürmesin diye) adı sorulmaz. Bu yüzden Moğollarda ekseriyetle bir kimsenin iki ismi bulunur. Bunun gibi, hayvanların kaçmasına mani olmak maksadiyle silâh isimleri de zikredilmez.

IX

Türkçe ile Moğolcanın mukayeseli tetkiki neticesinde bu iki halkın tarihteki münasebetleri ve etnografisi hakkında da mühim neticeler elde edilebilir.

Meselâ, N. Poppe kendisinin "*Über die Herkunft der mongolischen Viehzucht auf Grund sprachwissenschaftlicher Erscheinungen*" (Trudy mong. kom. Akad. Nauk) isimli eserinde, türkçe ve moğolcadaki orman hayvanları isimlerini karşılaştırarak, onların bu iki dilde birbirinden farklı olduğunu

¹⁴ *Tabu* (Polinezya dilince): "memnu, mukaddes"—Mog.: *çeger* (Kow. 2126) = Kalm. *çer*: a) Kanaat, istinkâf, b) tehlikeli veya tehlikeye düşmesi muhtemel şeyleri asıl isimleriyle zikretmeden, onları sinonim sözlerle veya kolay anlaşılır başka tâbirlerle izah etmek âdeti (R. Kalm. 428).

Tabu hakkında tavsiye edilecek eserler: Frazer, *Taboo and the perils of the soul*, 1911; F. Grabner, *Das Weltbild der Primitiven*, 1924; Rd. Lehmann, *Die polynesischen Tabuisten*, 1930; "*Eberts Reallexikon der Vorgeschichte*" de Thurnwald' n "*Meidung*" isimli makalesi, (cilt 8, 1911).

tesbit etmiştir. Halbuki istep hayvanlarının isimleri her iki dilde de müşterektir. Bu vaziyet, Türklerle Moğolların eskiden ayrı ayrı yaşadıklarını ve ancak sonraları karışıklarını gösterebilir.

Türk tarihi ve etnografisini tetkikte ve Türklerde devlet ve içtimaî teşkilât gibi mevzuların araştırılmasında şüphesiz moğolcanın da yardımı olacaktır. Çünkü, Moğol devri ile uğraşan alimlerin çoğu şimdiye kadar moğolca metinlerden ya hiç faydalanmamışlar, veya onların aslına müracaat edemiyerek ancak tercümelerinden istifade etmişlerdir. Halbuki bu tercümelere hata ve yanlış izahlar hiç de eksik olmadığına göre, Türk tarihi ile yakından ilgili bu gibi eserlerin bir de Türk gözü ile tetkik edilmesinin gerekeceği kendiliğinden anlaşılır.

X

Türkçe ile Moğolcanın sintaks bakımından mukayesesini.

Bu iki dilin birbirine en yakın cihetlerinden biri de cümle kuruluşu olup, fail, meful, zarf, bağ gibi cümle kısımları her iki dilde de ekseriyetle cümlelerin aynı yerinde bulunmakta ve umumiyetle aynı tarzda ifade olunmaktadır. Aşağıda verdiğimiz misallerin ilk üçü en eski moğolca metinlerden olan "Moğolların gizli tarihi" nden (*Yüan-Ch'ao Pi-shi; Manghol-un niuça tobça'an*) alınmış olup, kalan ikisi de bugünkü Moğol edebiyatındadır. Bunların tercümesi harfiyen altına yazılmış ve manayı tamamlamak için konulan ilâveler de ( ) içerisinde gösterilmiştir.

1. *Çinggis hahan-nu huca'ur. de'ere tenggeri eçe caya'atu*

Çingiz Han- ın cedd(i). Yüksek tanrı- dan (tarafından) inayetle
töreksen borte çino acu'u. gergei inu ho'ai maral aci'ai.
türemiş (doğmuş) boz kurt vardı. (Onun) eş- i beyaz dişi geyik idi.

tenggis ketülcü . irebe. Onan müren -nü teri'ün -e

(Onlar) deniz (i) geçerek geldiler. Onan nehr (i)-nin baş (ı) -na (membra-
burhan haldun-na nuntuhlacu töreksen bataçihan acu'u.
ma) Burhan Haldun-a (dağ) yerleşince doğmuş (oğulları) Bataçihan idi.
(Moğolların gizli tarihi § i).

2. *hali-udar çahurhan hoyar çinggis hahan-a ügülerün. onghan*

Hali-udar (ve) Çahurhan iki(si) Çingiz Han-a hitaben: Onghan
genet bui. altan terme boshacu hurimlamui. ötörlen igilgücü

hazırlıksızdır. Altın çadır kurarak ziyafet çekiyor. Çabuk hazırlanarak,
sünit düli düligecü nenden büçiye ke'ebe. ene

geceleeri yürüyerek (onu) ansızın çevirelim' dediler. (Çingiz Han) bu

üge-yi cöbşiyecü cürcedei arhai hoyar-i alginçila'ulcu

söz-ü tasvip ederek Curcedai (ve) Arhai iki(si)-ni öncü olarak gönderdi.

sünit düli'et gürcü cece'er ündür-ün

Geceleri (yürüyerek) (oraya) vardıktan sonra, Cece'er Ündür(dağlarının)

cerhabcihai-yin amasar -a büküi-tür büçbe. hurban süni kurban

Cer boğazının medhal (in) -de iken, (Onghanı) çevirdi, üç gece, üç

üdü bulhahdurun. , *büçicü* baiyibasü. *huta'ur* üdür yadacu
gün muharebe edildi. (Fakat) muhasara dursa da, üçüncü gün dayana-
müt oroba. *onghan* *sanggum hoyar-ı* *sunı*
mıyarak onlar teslim oldular. Onghan (ile) Sanggum iki (sinin) gece
ker ber *haruhsan-i ese medekdebe. ene bulhalduhçi*
(leyin) nasıl (olup da) kaçtığı bilinemedi. Bu savaşçı, (mukavemet
cirgin-u *hadah ba'atur acu'u. hadah ba'atur orocu irecü*
eden), Cirginlerden Hadah bahadır idi. Hadah bahadır gelerek
ügulerün. hurban suni kurban üdü bulhaldurun. *tus han-iyen üce'et baricu*
dedi: "üç gece, üç gün savaştım. Kendi Hanımı görerek yaka-
ker ala'ulhu *keyen'tebçin yadacu ami-yen horohun*
layarak nasıl öldürtebilirim? diye ihanet edemiyerek, 'hayatını korusun
köngketügei keyen su'ora'ulun bulhaldula'a bi. edö'e ükü'ülde'esü
(ve) kaçsın" diyerek (mücadeleye devam ettim). Şimdi öldürüleceksem
üküsü. çinggis hahan-a *soyurhahda'asu gücü öksü ke'ebe.*
ölürüm. Çingiz Han tarafından affedilirse güc (ümü) veririm dedi.
çinggis hahan hadah ba'atur-un üge-yi cöbşiyecü carlih bolurun. tus
Çingiz Han Hadah bahadır-m söz (ü) nü tasvip ederek emir verdi: Kendi
han-ni-yen tebçin yadacu amin horohun köngketügei keyen bul-
hanını ihanet edemiyerek, 'hayat (l) m koruyarak kaçsın diyerek sa-
halduhu *ere tere ülü'ü büi. nököçekdegü*
vaşan (kimse, bir) er değil mi-dir? (Bu), arkadaş olabilecek (bir)
gü'n büle'e ke'e't. soyurhacu ülü ükü'ülün...
adam- dır' diyerek, (onu) affetti (ve) öldürmedi...

(Moğolların gizli tarihi § 185).

3. *ta'ulai cil* *coçi-yi bara'un har-un çeri'üd*
(Çingiz Han) tavşan yıl (ında) Coçi-yi sağ cenah-ın ordu (su)
iyer hoi-yin irgen tür morila'ulba buha hacarçilacu otba. oirad-un
ile orman halk (l) na (karşı) gönderdi. Boğa öncü olarak gitti. Oyrat
huduha-beki tümen oirad-un urida elsen orocu irebe.
(lardan) Huduha-beki on bin Oyrat-ın baş(m)da teslim olmak (için) geldi.
irecü coçi-yi uduritçu *tümen oyirat buriyat barhun*
Gelince Coçi-yi götürerek (yol göstererek), on bin Oyrat, Buryat, Barhun,
ursut habhanas tubas-i oro'ulu'at tümen kirgisut- tur gürü'-
Ruslar, Habhanas (ve) Tubalar-ı teslim aldılar, on bin Kırgızlar-a varın-
esü. kirgisud-un noyat yedi inal aldieer örebekdigin
ca, Kırgızlar-ın prensler (inden) Yedi, Inal, Aldie'er, Örebekdigin, (bu)
kirgisud-un noyat elsen orocu çaha'a no'ut şinghot çaha'a
Kırgızlar-ın prensler (i) teslim oldular, (ve) beyaz (cemi) şahinler, beyaz
no'ut ahtas hara no'ut buluhut abu'at irecü coçi-da a'ulcaba.
(cemi) atlar, kara (cemi) samurlar alıp gelip Coçi-ye sundular.

(Moğolların gizli tarihi § 239).

4. Çinoa ba üneğen

Kurt ve Tilki

Çinoa ünegen hoyar dzam-iyar yabucu yabutala nigen büküli

Kurt (ve) tilki iki (si) yol ile gidip giderken, bir bütün (par-
küdzege tosun olcuhui. Çinoa ano ügüler-ün: egün-i ideye! Ünegen
ça) iç yağ(ı) buldular. Kurt dedi: bun-u yiyelim! Tilki
ügüler-ün: Ende ideküi -dür dzokis ügei. Kümün yabumui; ene tosu-yı ündür
dedi: Burada yemek için imkân yok. İnsan gelir; bu yağ-ı yüksek
hada-in oroy- dur ğarğarğat tende ideye, çi abuğat oçi! gebe.
kaya-nın tepe (si) -ne çıkararak orada yiyelim, sen alıp gel! dedi.

Çinoa tosu-yı hada-in oroy- dur ğarğaluğa ünegen irecü ügüler-ün: Ene

Kurt yağ-ı kaya-nın tepe (si) -ne çıkarınca tilki gelerek dedi: Bu
tosun-manu bide hoyar -tur bağa; hubiyalğa ügei idebesü kürüğü;
yağ-ımız biz (-im) iki (miz) -e küçük (tür); taksim- siz yersek yetmez;
nigen manu idek! kemebesü, çinoa asağur-un: Ken manu idemui? Ünegen ügü-
bir - imiz yesin! diyince, kurt sordu: Hangi-miz yesin? Tilki dedi:
ler-ün: ken manu aha bui, tere idene bui dza! Çi kedüi nasutai

hangi-miz ağa (büyük) ise, o yiyecektir ya! Sen kaç yaş (m)da-
bui kemeküi-dür, çinoa ünegen-i sain- iyar mekeleye gecü bodoğat
sın? deyince, kurt tilki-yi iyilik ile kandırayım diyerek, düşündü (ve)
ein ügülebei: mino bağa baihui-tur Sümer Ağula Sün Dalai
şöyle dedi: benim (ben) küçük iken Sümer Dağ (I) Süt Deniz (inde)
baiksan bölüğe, kemebesü, ünegen genette kebteget uilacuhui. Çi yağun-o
olmuş idi, deyince, tilki birdenbire oturarak uluyuverdi. Sen ne-yin
tula uilabai? gecü asağabasu ünegen uilacu ügüler-ün:

(neden) dolayı uludun? diyerek sorulunca, tilki uluyarak dedi: (O za-
Nadur ğurban dzuldzağa baiksan bölüğe; othan ano çima-
man) benim üç yavru (m) var idi; en küçükü (de) sen (in)
tai satsağu bile. Çinoa tegüni sonoshui-dur içiget gücü otbai.
gibi (seninle) aynı yaşta idi. Kurt bunu işidince utandı (ve) koşup gitti.

(Inn. Klyukin, *Klyuç k izuçeniyu jivoy mongot'skoy reci i pismennosti*, Vla-
divostok 1926, s. 81).

5. Çerik-ün huriyan-a orohu dağuu.

Asker-in kışla-ya giriş şark(ısı).

- a) Bağatur boğda Çinggis-ün üres bide-ner,
Bahadır kutsal Çingiz-in çocuklar (I) biz-ler,
Bağa dzalağuu arban yisün nasun-dağan,
Küçük gençler on dokuz yaş- ında,
Badaran saicirahu ulus-un çerik- tür,
Büyüyüp yükselen ulus-un ordu (su)-na,
Bayarlan temetsecü oroltsaya bide-ner.
Sevinerek yarış ederek girelim biz-ler.

- b) *Ebüge* *Çinggis-ün üres bide-ner,*
 Cedd(imiz) *Çingiz-in çocuklar (l) biz-ler,*
Enekti dzalağu arban yisün nasun-dağan,
 Şu gençler on dokuz yaş -ında,
Erdem surğaltai çerik-tür orodzağacu,
 Fazilet aşıl原因an ordu-ya girerek,
Erelge çidaltai eres boluya bide-ner.
 Cesur mukavemetli erler olalım biz-ler.
- c) *Man-u uksağa-ban saicirağulhui-dur,*
 Bizim neslimizi yükseltmek için,
Mağat surğal kerektei amui
 Şüphesiz talim gerek- tir,
Mançu-in çerik -tür orolçicu,
 Mançu-nun ordu-(su)-na koşarak,
Maşi çidal-i güiçitkeye.
 Yüksek meziyyet-i ikmal edelim.
- d) *Çikirak beye-yi bütügeküi-dür,*
 Sert vücut-u hazırlamak için,
Çerik-ün bolbasural-atsa egüskemüi,
 Asker-in talim-(in) -den başlayalım,
Çinggis-ün çak-i egegülküi anu,
 Çingiz-in çağ (l) nı (tekrar) yaşatmak (için),
Çirmaikçi biden-ü egürge mün.
 Durmadan çalışmak biz-im vazife-(miz)-dir.

Bataldorci.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- An. Ind. = Bang. W, und Gabain, A. v., *Analytischer Inde'x zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turjan-Texte*, SBAW Berlin 1931.
- Aşm. Mat.=Aşmarin, N. İ., *Materialı dlya izsledovaniya çuvaşskago yazıka*, Kazan 1898.
- Bang, W., *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen*, I-IV, SBAW Berlin 1917-1921.
- Bang, W., Gabain, A. v. und Rachmati, G. R., *Türkische Turfan-Texte (VI)*, SBAW Berlin 1934.
- Böhtlingk=Böhtlingk, O., *Ueber die Sprache der Jakuten*, I. Einleitung, Text und Grammatik, II. Jakutisch-Deutsches Wörterbuch, Petersburg 1851.
- Donner, O., *Die uralaltaischen Sprachen*, Finn.-Ugv. Fofschungen 1.
- Gab. Gr.=Gabain, A. v., *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941.

- Gab. Ht. = Gabain, A. v., *Briefe der uigurischen Huen-tsang-Biographie*, SBAW Berlin 1938.
- Grönbech, K., *Der türkische Sprachbau I*, Kopenhagen 1936.
- Harlez=Harlez, C. de, *Manuel de la langue mandchoue*. Grammaire, anthologie et lexique, Paris 1884.
- Kaşg.=Brockelmann, C., *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al-Kâşgaris dîvân lugât-at-Turk*, Budapest-Leipzig 1928.
- Klyukin, İnn., *Klyuç k izuçeniyu jivoy mongol'skoy reç i pismennosti*, Vladivostok 1926.
- Koşin, Ya., *Kastren-Tungusoved*, Leningrad 1927.
- Kotwicz, W., *Contributions aux eludes altaïques*, Rocznik Or. VII, Lwow, 1930-
- Kotwicz, W., *Les pronoms dans les langues altaïques*, Krakau 1936.
- Kow.=Kowalewskij, E., *Dictionnaire mongol-russe-français I-III*, Kazan 1884.
- Kut. Bil. = Radloff, W., *Das Oudatku Bilik des Jusuj Chass-Hadschib aus Bölasagan*, Petersburg 1890, 1891, 1910.
- Le Coq, A. v., *Türkische Manichaica aus Chotscho*, SBAW Berlin I: 1912. II: 1919, III: 1922.
- Müller, F. W. K., *Uigurica*, ABAW Berlin, I: 1908, II: 1911, III: 1922, IV: **SBAW** 1931.
- Nemeth, J., *Die türkisch-mongolische Hypothese*, ZDMG, Bd. 66, 1912, s. 549-576.
- NT' = *Manghol-un niuça tobça'an, Moğolların gizli tarihi, (Yüan-ch'ao pi-shi)*: Haenisch, E., *Die geheime Geschichte der Mongolen*, metin: Leipzig 1935; lügat: Leipzig 1939; tercüme: Leipzig 1941. Temir, A., *Moğolların Gizli Tarihi*, türkçe tercümesi, Ankara 1948.
- Pekarskiy=Pekarskiy, E. K., *Slovar' yakutskago yazıka, I-III*, Petrograd 1917-1927.
- P. Nom.=Poppe, N., *Die Nominalstambildungssuffixe im Mongolischen*, Keleti Szemle, cilt XX, Budapest 1927, s. 89-126.
- Poppe, N., *Altaiisch und Urtürkisch*, Ungarische Jahrbücher VI. Berlin 1926, s. 94-121.
- Poppe, N., *Ueber die Herkunft der mongolischen Viehzucht auf Grund sprachwissenschaftlicher Erscheinungen*, Trudy mong. Kom. Akad. Nauk, Leningrad.
- Poppe, N., *Khalkha-Mongolische Grammatik*. Mit Bibliographie, Sprachproben und Glossar, Akademie der Wiss. und Literatur. Fr. Steiner, Wiesbaden, 1951.
- Radloff, W., *Einleitende Gedanken zur Darstellung der Morphologie der Türk Sprachen*, Zap. Imp. Akad. Nauk, t. VII, Nr. 7. Petersburg 1906.
- Ramstedt, G. J., *A korean grammar*, Helsinki 1939.
- Ramstedt, G. J., *Die Verneinung in den altaïschen Sprachen. Eine semasiologische Studie*, MSFOu, Helsinki 1924, s. 196-215.

- Ramstedt, G. J., *Sravnitel' naya jonetika mongol'skago pismennago yazıka i halha'sko-urginskago govora*, Petersburg 1908.
- Ramstedt, G. J., *Ueber die Konjugation des Khalkha-Mongolischen*, Helsinki 19°3-
- Ramstedt, G. J., *Ueber die Zahlwörter der altaischen Sprachen*, JSFOu XXIV, Helsinki.
- Ramstedt, G. J., *Ueber mongolische Pronomina*, Helsinki 1906.
- R. Kalm.=Ramstedt, G. J., *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki 1935.
- R. Verb.—Ramstedt, G. J., *Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen*, Helsinki 1912.
- Rüdenberg, W., *Chinesisch-deutsches Wörterbuch*, Hamburg 1924.
- Sauvageot, A., *Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques*, Paris 1930-
- Schmidt, I. J., *Grammatik der mongolischen Sprache*, Petersburg 1831.
- Schott, W., *Versuch über die tatarischen Sprachen*, Berlin 1836.
- Thomsen, V., *Inscriptions de l'Orkhon*, MSFOu V, Helsingfors 1896.
- Vlad. = Vladimirtsov, B., *Sravnitel' naya grammatika mongol'skago pismennogo yazıka i halhaskogo nareçiya, vvedenie i jonetika*, Leningrad 1929.
- Vladimirtsov, B., *Turetskie elementi v mongol'skom yazıke*, Petersburg 1911.
- Wb.=Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, I-IV, Petersburg 1893-1911.
- Winkler, H., *Der uralaltaische Sprachstamm*, Berlin 1909.

DİL VE LEHÇELER

Alt.	—	Altay	Leb.	—	Lebeb
Balkar.	—	Balkar	Orh.	—	Orhon
Bar.	—	Baraba	Osm.	—	Osmanlı
Buryat.	—	Buryat	Sag.	—	Sagay
Çağ.	—•	Çağatay	Soy.	—	Soyon
Çin.	—	Çince	Tar.	—	Tarançi
Çuv.	—	Çuvaş	Tel.	—	Teleüt
Halha.	—	Halha	Tub.	—	Tuba
Kalm.	—	Kalmık	Uyg.	—	Uygur
Kar.	—	Karaim	Yakut.	—	Yakut
Kazak.	—	Kazak	*nazarî ses, söz veya şekiller.		
Kazan.	—	Kazan			
Kırg.	—	Kırgız			